

رابطه گونه‌های دینداری و سرمایه اجتماعی (رویکردی نظری و تجربی در بین مردم شهرستان کاشان)

محمد گنجی*، استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه کاشان

مینا هلالی ستوده، کارشناس ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه تربیت معلم تهران

چکیده

در این مقاله سعی شده است تا رابطه گونه‌های متعدد دینداری با میزان سرمایه اجتماعی در شهرستان کاشان نشان داده شود. سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که چه رابطه‌ای بین گونه‌های متفاوت دینداری و سرمایه اجتماعی وجود دارد. آنچه موجب توجه به این موضوع شده، تأکیدی است که در نظریات گوناگون، بر دین به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع سرمایه اجتماعی شده است. به طوری که در سال‌های اخیر با رشد مباحث مرتبط با سکولاریسم، به دین و تغییرات آن و همچنین پیامدهای آن تغییرات، توجه بیشتری شده است، هرچند «پیتر برگر» با بیان سکولاریزدایی به ردّ نظریه سکولاریزاسیون پرداخته و حیطه فردی را تا حدودی، ایمن از تأثیر نیروهای سکولار کننده دانسته است، دغدغه اصلی این پژوهش شناخت پیامدهای احتمالی رانده شدن دین از عرصه اجتماعی است که در بسیاری از موارد با در نظر گرفتن نیرومندی دینداری در سطح فردی مورد بی‌اعتنایی قرار گرفته است. در این مقاله، تلاش شده است تا ضمن استفاده از چارچوب مفهومی «فوکویاما» و «پاتنام» و توجه به ابعاد سرمایه اجتماعی (اعتماد، انسجام و مشارکت)، با روش پیمایش به بررسی رابطه گونه‌های شناخته شده دینداری در جامعه مورد بررسی (غیررسمی، فقهی سیاسی، مناسکی، تعهدی-تعلقی، کثرت‌گرا، ترکیبی، بی‌واسطه) و سرمایه اجتماعی پرداخته شود. جامعه آماری مورد بررسی در این تحقیق، مردم شهرستان کاشان بوده است که از طریق فرمول کوکران ۳۸۳ نفر به عنوان حجم نمونه انتخاب شدند. نتایج به دست آمده از پژوهش نشان می‌دهند که گونه‌هایی از دینداری که دارای عناصر جمعی هستند (همانند گونه‌های فقهی - سیاسی، مناسکی، تعهدی-تعلقی) با سرمایه اجتماعی رابطه مثبت دارند و موجب تقویت آن می‌گردند و گونه‌هایی از دینداری که عناصر فردی در آنها غالب است (همانند گونه‌های غیر رسمی، بی‌واسطه) رابطه منفی با سرمایه اجتماعی دارند.

واژه‌های کلیدی: دینداری، گونه‌های دینداری، سرمایه اجتماعی، سکولاریسم

مقدمه

سرمایه اجتماعی، ثروت و دارایی نهفته‌ای است که از آمادگی روحی و روانی افراد یک جامعه برای صرف نظر کردن از منافع شخصی و درگیر شدن در عمل جمعی پدید می‌آید. سرمایه اجتماعی شکلی از سرمایه است که بصورت بالقوه در تمامی جوامع انسانی وجود دارد و برای شکوفا شدن و به فعلیت در آمدن، به دگرگونی عواملی و تحقق شرایطی ویژه نیاز دارد که بندرت و دشوار فراهم می‌آید (کتابی و دیگران، ۱۳۸۳: ۱۸۸).

«رابرت فوربی»^۱ و دیگران در سال (۲۰۰۶) در کتاب *ایمان به عنوان سرمایه اجتماعی* به بررسی نقش ایمان در ارتباط با تمایزات بین گروه‌ها پرداخته‌اند (فوربی و دیگران: ۲۰۰۶). «ویلیامز و فورتونی لورت دی ملا»^۲ (۲۰۰۷) نیز در تحقیقاتشان پیرامون دین و سرمایه اجتماعی بین مهاجران مکزیک در جنوب غربی فلوریدا دریافتند، در حالی که دین به عنوان یکی از منابع مهم سرمایه اجتماعی عمل می‌کند، ممکن است با تحرک مردم مهاجر و ناهمگن به صورت بیمار گونه برخورد کند، چرا که کلیسا سرمایه اجتماعی درون گروهی را تسهیل می‌کند و سرمایه اجتماعی برون گروهی را نادیده می‌گیرد و این بر خلاف سازمان‌های سکولار است که سرمایه اجتماعی بین گروهی را تسهیل می‌کنند و سرمایه سیاسی به وجود می‌آورند که درصدد است، بر تغییرات سیاسی و اجتماعی تأثیرگذار باشد (ویلیامز و دی ملا: ۲۰۰۷). «برندا اونیل»^۳ در مطالعه خویش تحت عنوان *جنسیت، مذهب، سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی بر*

تعهدگرایی مذهبی به عنوان یک عنصر سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی میان زنان آمریکایی تأکید می‌کند. وی همچنین به بررسی رابطه میان مشارکت زنان در سازمان‌های مذهبی و ایجاد سرمایه اجتماعی پرداخته است. در نهایت یافته‌ها نشان می‌دهند که تعهد مذهبی زنان می‌تواند بر توسعه و افزایش سرمایه اجتماعی کمک کند (موحد و دیگران، ۱۳۸۷: ۱۶۷).

با وجود مطالعات عدیده که مباحث کثیری را در ارتباط دین و سرمایه اجتماعی مطرح می‌کنند، به نظر نگارندگان نوشتار حاضر، ملهم از برخی نظریات مبرهن و متقن، دین همواره به عنوان مهم‌ترین منبع سرمایه اجتماعی در شرایط گوناگون اجتماعی وجود دارد. بنابر این می‌توان چنین فرض کرد که میزان دینداری در هر جامعه بر میزان سرمایه اجتماعی مؤثر بوده است و موجب تضعیف یا تقویت آن می‌شود. رویکرد مهم مورد نظر این پژوهش این است که در پیچیدگی دنیای جدید و تبادل و تنوع افکار و اندیشه‌ها که تمامی اجزا و عناصر اجتماعی با یکدیگر ارتباطی سیستماتیک دارند، نمی‌توان از یک نوع دینداری خاص صحبت به میان آورد. زیرا دامنه عناصر تأثیرگذار بر اندیشه افراد بسیار گسترده شده است و هر فرد متناسب با وسعت اندیشه خود به گونه‌ای خاص به دین می‌نگرد و آمادگی عمل پیدا می‌کند. آنچه این مقاله را از پژوهش‌های دیگر در زمینه دین و سرمایه اجتماعی متمایز می‌کند، شناخت رابطه گونه‌های دینداری و سرمایه اجتماعی، است. برای شناسایی رابطه گونه‌های متفاوت دینداری با سرمایه اجتماعی ابتدا دینداری و گونه‌های آن در نظریه‌های جامعه‌شناسان دین با تکیه بر نظریه سکولاریزاسیون پیتر برگر و سرمایه اجتماعی در نظریه‌های

1 -Furbey.

2 -Williams . Fortuny Loret de Mela

3 -Brenda O Neill

اندیشمندانی مانند پاتنام و فوکویاما تحلیل شده و سپس هر یک از این گونه‌های دینداری در جامعه مورد بررسی استخراج گردید؛ در نهایت میزان رواج هر یک از گونه‌ها اندازه‌گیری شده و رابطه آن با سرمایه اجتماعی سنجیده شده است.

سکولاریزاسیون پرداخته و استدلال می‌کند که این فرض که در جهان سکولار به سر می‌بریم، غلط است و می‌گوید: "دنیای امروز به جز مواردی به اندازه گذشته مذهبی است و در جاهایی هم مذهبی‌تر از گذشته است" (همان، ۸۱). اما همواره باید توجه داشت که مدرنیزاسیون تأثیرات سکولار کننده‌ای داشته که در برخی جاها بیشتر از جاهای دیگر بوده، اگرچه جنبش‌های ضد سکولار نیرومندی را هم ایجاد کرده است. به همین دلیل ضرورت چنین مطالعاتی جهت احتراز از تأثیرات منفی مدرنیته بیشتر احساس می‌شود. از این رو در این مقاله سعی شده است تا رابطه گونه‌های متعدد دینداری با میزان سرمایه اجتماعی در شهرستان کاشان نشان داده شود و سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که چه رابطه‌ای بین گونه‌های متفاوت دینداری و سرمایه اجتماعی وجود دارد. آنچه موجب توجه به این موضوع شده، تأکیدی است که در نظریات گوناگون، بر دین به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع سرمایه اجتماعی شده است. به طوری که در سال‌های اخیر با رشد مباحث مرتبط با سکولاریسم، به دین و تغییرات آن و همچنین پیامدهای آن تغییرات، توجه بیشتری شده است.

چارچوب نظری

سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی به مثابه یکی از کلیدی‌ترین مفاهیم علوم اجتماعی و تشکیل دهنده یکی از بنیان‌های فرهنگی جوامع نو در کنار عناصری مانند عقلانیت و حاکمیت قانون، در میان اندیشمندان علوم اجتماعی جایگاه ویژه‌ای به خود اختصاص داده است. به بیان دیگر سرمایه

در برخی از جوامع ممکن است، به دلایل گوناگون، در دوره‌هایی، میزان سرمایه اجتماعی همزمان با تغییراتی که در این جوامع اتفاق می‌افتد، نوسان پیدا کند، اما هیچ‌گاه از صحنه اجتماعی به طور کامل محو نگردیده است. در عصر جهانی شدن به دلیل پیچیدگی‌های زیادی که جامعه با آن روبه‌رو است، برخی از منابع سرمایه اجتماعی در معرض تقویت و برخی دیگر در معرض تهدید قرار گرفته‌اند. گسترش تکنولوژی از جمله عواملی است که موجب تقویت ارتباط، دانش و آگاهی که از جمله عناصر مهم سرمایه اجتماعی‌اند، گردیده است؛ از سوی دیگر مدرنیزاسیون به تهدید یکی از پر اهمیت‌ترین منابع سرمایه اجتماعی؛ یعنی دین بر خاسته است. «نگاه منفی به دین ریشه در ذات مدرنیته دارد، زیرا مهم‌ترین ویژگی مدرنیته این است که به همه پدیده‌ها به طرز علمی می‌نگرد و می‌خواهد همه پدیده‌ها را توجیه علمی کند» (آزاد

طرح مسأله

ارمکی و زارع، ۱۳۸۷: ۱۳۴). برگر در کتاب چتر مقدس نظریه سکولاریزاسیون خود را با این مضمون ارائه می‌دهد که بین مدرنیزاسیون و سکولاریزاسیون پیوندی ذاتی وجود دارد، بدین معنا که لزوماً اولی به دومی منجر می‌شود (نایبی و آزاد ارمکی، ۱۳۸۵: ۷۶). هر چند وی در سال ۱۹۹۹، تحت عنوان سکولارزدایی جهان به رد نظریه

اجتماعی به عنوان جوهر و بنیان جامعه نو از طریق فرایند ایجاد ارتباط و اعتماد در شبکه‌های ارتباطی در جامعه فردگرای عصر حاضر، از ذره‌ای شدن جامعه از خود بیگانه و رشد فزاینده انحرافات اجتماعی پیشگیری کرده و با ایجاد ارتباط در میان افراد جامعه، کنش را تسهیل می‌کند (فصیحی، ۱۳۸۶: ۸۰). در تعریف بانک جهانی^۱ (۱۹۹۹) سرمایه اجتماعی اشاره دارد به نهادها، روابط و هنجارهایی که کیفیت تعاملات اجتماعی را شکل می‌دهد، به طوری که سرمایه اجتماعی تنها مجموعه‌ای از نهادها نیست که یک جامعه را شکل داده است؛ بلکه به مثابه چسبی است که آنها را با هم نگه می‌دارد (بانک جهانی، ۱۹۹۹).

«جیمز کلمن» به عنوان یکی از بنیانگذاران این مفهوم، از واژگان متفاوتی در تعریف کارکردی خود از سرمایه اجتماعی استفاده نموده است. از نظر وی سرمایه اجتماعی تنها قابلیت مردم برای همکاری، چه به عنوان یک گروه، چه به عنوان بخشی از یک سازمان، در اجرای پروژه‌های با منافع مشترک است. سپس کلمن بر اساس عواملی همانند تعهد و انتظار، مجاری اطلاعاتی، هنجارهایی همراه با ضمانت اجرایی و روابط اقتدار آمیز، چهار سنخ سرمایه اجتماعی را مطرح می‌کند. وی «فروبستگی»، «ثبات» و «ایدئولوژی» را از عوامل اصلی ایجاد کننده و تضعیف کننده سرمایه اجتماعی قلمداد می‌کند. «پیر بوردیو» مفهوم سرمایه اجتماعی را به مقامات و روابط گروهی یا شبکه‌های اجتماعی (دوستی و نظیر آن) مربوط کرده، به طوری که فرد در درون آن قرار گرفته است و می‌تواند به نفع خود از آن استفاده کند (ممتاز، ۱۳۸۳: ۱۵۱).

فوکویاما اعتماد، شبکه‌های اجتماعی، جامعه مدنی و سایر مواردی را که به سرمایه اجتماعی شباهت دارند، از آثار و نتایج سرمایه اجتماعی، نه اجزای تشکیل دهنده آن می‌داند (وحیدا و دیگران، ۱۳۸۲: ۷۰). وی برخلاف دیگر نظریه پردازان سرمایه اجتماعی، صرفاً بر خصلت جمعی سرمایه اجتماعی تأکید می‌کند. از نظر او سرمایه اجتماعی زیر مجموعه سرمایه انسانی نیست، چرا که این سرمایه متعلق به گروه‌ها نه افراد است. هنجارهایی که شالوده اجتماعی را تشکیل می‌دهند، در صورتی معنا دارند که بیش از یک نفر در آن سهیم باشد. گروهی که حامی سرمایه اجتماعی، ممکن است به کوچکی دو دوست باشند که با یکدیگر تبادل اطلاعات می‌کنند یا در پروژه‌ای مشترکاً همکاری می‌نمایند و یا ممکن است در مقیاس بزرگ‌تر، تمامی یک ملت باشد. به همین دلیل کارکرد سرمایه اجتماعی در نظریات فوکویاما در سطح جامعه است (توسلی و موسوی، ۱۳۸۴: ۲۳). از نظر پاتنام سرمایه اجتماعی مجموعه منابعی است که از طریق روابط بین افراد، شبکه‌های اجتماعی و هنجارهای متقابل و اعتماد تولید می‌شود. سرمایه اجتماعی به بیان ویژگی‌هایی از یک سازمان و یا ساختار اجتماعی می‌پردازد؛ ویژگی‌هایی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌هایی که جامعه را در فعالیت‌های هماهنگ، کارآمد می‌سازد و انجام کارهای بزرگی را که بدون وجود سرمایه اجتماعی دست یافتنی نیست، ممکن می‌سازد. وی عناصر اساسی سرمایه اجتماعی را تعهد و اعتماد متقابل، ارزش‌ها و هنجارهای مشترک، احساس تعلق، صداقت و تعاملات اجتماعی می‌داند (وحیدا و دیگران، ۱۳۸۲: ۶۸ و ۶۹). از نظر پاتنام سرمایه اجتماعی سه مؤلفه اساسی دارد که عبارتند از:

بر این اساس پاتنام دو نوع سرمایه اجتماعی را از هم تمیز می‌دهد. سرمایه اجتماعی بین گروهی^۱، آن هنگامی که افراد از زمینه‌های مختلف درون شبکه اجتماعی ارتباط برقرار می‌کنند، اتفاق می‌افتد. از طرف دیگر سرمایه اجتماعی درون گروهی^۲ حصرگرایانه است و بین افراد با ارتباطات قوی نظیر خانواده و گروه دوستان اتفاق می‌افتد و حمایت عاطفی و واقعی را برای آنها فراهم می‌آورد. افراد دارای سرمایه اجتماعی درون گروهی تنوع کمتری در پیش زمینه هایشان دارند (ویلیامز، ۲۰۰۶). علاوه بر این دو نوع مذکور، سرمایه اجتماعی پیوند دهنده^۳ نیز بیان شده که مردم در موقعیت‌های غیر مشابه از قبیل کسانی که از خارج وارد گروه می‌شوند را به هم پیوند می‌دهد. بنابر این برای افراد قدرتی بسیار گسترده‌تر از منابعی که در جامعه در اختیار دارند، فراهم می‌آورد (ولکاک، ۲۰۰۱: ۱۳).

بنابراین برطبق تعاریف متعدد از سرمایه اجتماعی (Social Capital) و همچنین محققان می‌توان گفت که آن مجموعه معینی از هنجارها و ارزشهای رسمی و غیر رسمی است که موجبات تقویت اعتماد، صداقت، پیوند، احترام متقابل، همکاری، وفاق و انسجام اجتماعی و به طور کلی اصول اخلاقی را در میان افراد جامعه، گروه و خانواده، فراهم می‌کند.

عناصر سرمایه اجتماعی

با توجه به مطالبی که گفته شد، می‌توان از دو سطح از عناصر برای سرمایه اجتماعی سخن گفت:

۱- شبکه‌ها: پاتنام روابط اجتماعی افراد و تعاملات آنان با یکدیگر را بنیادی‌ترین جز سرمایه اجتماعی معرفی می‌کند و شبکه‌ها را به عنوان خاستگاه دو مؤلفه دیگر سرمایه اجتماعی یعنی هنجارهای اعتماد و همیاری مطرح می‌سازد. او با تفکیک شبکه‌های افقی یا «مساوات طلب» از شبکه‌های عمودی یا «انحصار طلب» نوع دوم را فاقد توان برقراری اعتماد و هنجارهای همیاری معرفی می‌کند.

۲- هنجارهای همیاری: پاتنام نوع خاصی از هنجارهای همیاری را زایاترین جز سرمایه اجتماعی می‌داند و حتی آن را ملاک سرمایه اجتماعی می‌نامد. او در تعریف هنجارهای همیاری به دو نوع متوازن و تعمیم یافته اشاره می‌نماید. در نوع متوازن با مبادله همزمان چیزهای با ارزش برابر، مواجه هستیم؛ اما در نوع تعمیم یافته رابطه تبادلی مداومی در جریان است که در همه حال یک طرفه و غیر متوازن است؛ اما انتظارات متقابلی را ایجاد می‌کند. مبنی بر اینکه سودی که اکنون اعطا شده باید، در آینده بازپرداخت گردد (توسلی و موسوی، ۱۳۸۴: ۱۵-۱۶).

۳- اعتماد: اعتماد از عناصر ضروری برای تقویت همکاری و حاصل رفتار قابل پیش بینی دیگران است که در یک جامعه کوچک از طریق آشنایی نزدیک با دیگران حاصل می‌شود؛ اما در جوامع بزرگ‌تر و پیچیده‌تر یک اعتماد غیر شخصی‌تر یا شکل غیر مستقیمی از اعتماد ضرورت می‌یابد. وی به دو نوع اعتماد اشاره می‌کند، اعتماد شخصی و اعتماد اجتماعی. وی نوع دوم؛ یعنی اعتماد اجتماعی را که در ادبیات سرمایه اجتماعی بعضاً اعتماد تعمیم یافته نیز نامیده می‌شود، برای جامعه سودمندتر می‌داند.

1 - Bridging social capital

2 - Bonding social capital

3 - Linking social capital

۱- عناصر کیفی: مهم‌ترین عناصر کیفی عبارتند از: الف) آگاهی و شناخت: یکی از عناصر مهم کیفی سرمایه اجتماعی «آگاهی» است به عقیده کلمن و پاتنام آگاهی یکی از عناصر مهم سرمایه اجتماعی و این دو ملازم یکدیگرند و اهمیت شان نیز در این است که بنیان‌های عمل را فراهم می‌آورند. ب- اعتماد اجتماعی: منبعث از زمینه‌های تجربی، اخلاقی و فردی به معنای این باور است که دیگران با انجام کنشی یا اجتناب از آن به رفاه من یا دیگران کمک و از آسیب رساندن به من و دیگران پرهیز می‌نمایند. چنانکه پاتنام معتقد است، بین اعتماد و همکاری متقابل، همبستگی مثبت وجود دارد، یعنی به میزان افزایش اعتماد در میان کنشگران اجتماعی همکاری و سهولت در کنش نیز افزایش می‌یابد. اعتماد عنصر غیر اختیاری و ناآگاهانه نیست؛ بلکه مستلزم پیش‌بینی رفتار یک بازیگر مستقل است که این پیش‌بینی در اجتماعات، به اعتماد صمیمانه و در جوامع به اعتماد غیر مستقیم استوار است.

۲- عناصر کمی: مهم‌ترین عناصر کمی سرمایه اجتماعی عبارت‌اند از: الف) مشارکت اجتماعی: شبکه‌های مشارکت مدنی و اجتماعی از جمله عناصر کمی سرمایه اجتماعی هستند. مشارکت اجتماعی در نگاه کلی، به معنای شرکت فعال و سازمان‌یافته افراد و گروه‌های اجتماعی در امور اجتماعی، سیاسی و فرهنگی است و به عقیده بسیاری از اندیشمندان همانند پاتنام، تأثیر مستقیمی بر میزان سرمایه اجتماعی دارد. ب- ارتباطات اجتماعی: ارتباط اجتماعی به مثابه یکی از عناصر مهم سرمایه اجتماعی در بیشتر تعاریف سرمایه اجتماعی به طور صریح یا ضمنی ذکر شده است. به عقیده «فیلد»، نقطه مرکزی در

اندیشه سرمایه اجتماعی در کلمه «موضوع ارتباطی» است؛ زیرا افراد از طریق ایجاد شبکه‌های ارتباطی با یکدیگر بر راحتی بسیاری از کارهایی را انجام می‌دهند که بنهایی قدرت انجام آن را ندارند و یا بدشواری انجام می‌دهند. در درون شبکه‌های ارتباطی، ارزشها و هنجارهای مشترکی در میان افراد بسط و توسعه پیدا می‌کند و در پی آن دیدگاه مشترک ما با دیگران بیشتر می‌شود و در نتیجه سرمایه اجتماعی غنی‌تر می‌شود. به همین دلیل «فیلد»^۱ معتقد است: ارتباط بین شبکه‌ای و ارزش‌های مشترک در قلب سرمایه اجتماعی جای دارد (فصیحی، ۱۳۸۶: ۸۵).

از سویی اعتماد را نیز می‌توان یکی از شاخص‌های مهم سرمایه اجتماعی دانست. به همین علت است که در بسیاری از تحقیقات، از اعتماد به عنوان جایگزین سرمایه اجتماعی نام برده‌اند. پاتنام می‌گوید: «اعتماد چرخ‌های حیات اجتماعی را روغن می‌زند» (علمی و دیگران، ۱۳۸۴: ۲۴۴). هالپرن نیز معتقد است، برای سنجش سرمایه اجتماعی به یک شاخص ساده نیازمندیم که دسترسی به آن نیز ساده باشد. اعتماد از چنین خصوصیتی برخوردار است. هالپرن اعتماد اجتماعی را شاخصی می‌داند که بسادگی قابل سنجش است (همان، ف ۸۴ و ۸۵). این عنصر با توجه به اهمیتی که دارد در سنجش سرمایه اجتماعی دارد در کنار دو عنصر کمی مشارکت و ارتباطات اجتماعی سنجیده خواهد شد.

منابع سرمایه اجتماعی

فوکویاما راه‌های سرمایه اجتماعی را عبارت می‌داند از:

الف) نهادی: از طریق قوانین و نظام‌های قانونی.

ب) خود جوش: که از کنش متقابل اعضای یک اجتماع به وجود می‌آید.

ج) برون زاد: که منظور آن است که سرچشمه هنجارها غیر از همان اجتماع است که در آن به کار می‌رود، و در این میان نقش دین، ایدئولوژی و فرهنگ بسیار برجسته است.

د) طبیعت: که بیشترین تأکید آن بر اهمیت نظام‌های خویشاوندی است (کتابی و دیگران، ۱۳۸۳: ۱۷۵). به دلیل اهمیت دین در ایجاد سرمایه اجتماعی، در زیر به این مقوله پرداخته می‌شود.

دین و گونه‌های دینداری

به لحاظ واژه‌شناسی، دینداری صفت مفهوم دین است و از این نظر نسبی است؛ یعنی مصداق قطعی و مطلق برای آن نمی‌توان معلوم کرد و به این لحاظ دارای مراتبی است و بین دو وضعیت حد اقلی و حداکثری جای می‌گیرد. دوم به لحاظ منطقی می‌توان گفت که رابطه این دو واژه به نوعی رابطه مفهوم و مصداق است. دین یک مفهوم کلی و دینداری مصداق و جلوه‌ای از آن است. دینداری که واحد مشاهده آن در اصل افراد هستند، بر این اساس، تلاش‌های فردی برای درک آن چشمه قیاض و قدسی است. بنابر این دینداری وابستگی تام به دین دارد و فرد دیندار، با درجات یا از جهات متفاوت می‌کوشد، خود را با یک منبع قیاض، که از نظر وی در دین متبلور است، هم ذات گرداند و بر این اساس، میزان و جهت همذات انگاری فرد با دین مورد نظر وی، دینداری او را روشن می‌سازد (میرسند سی، ۱۳۸۲: ۵۹-۶۱). این گوناگونی

دینداری در افراد و گروه‌های متفاوت در اندیشه‌های جامعه‌شناسان کلاسیک و معاصر که به تحقیق در زمینه جامعه‌شناسی دین پرداخته‌اند، به شیوه‌های گوناگون مورد تأمل و بررسی قرار گرفته است که در ادامه به برخی از آنها اشاره شده است.

کنت به ابعاد سه گانه دین؛ یعنی «عقاید»، «عواطف» و «عمل» بر حسب ابعاد سه گانه وجودی انسان اشاره کرده است. تعبیر موسع کنت از عمل دینی به «نظام»، او را به اذعان وجود جنبه‌ای در دین که برخی از آن تحت عنوان بعد اجتماعی یاد کرده‌اند، نزدیک ساخته است (شجاعی زند، ۱۳۸۴: ۳۹).

از نظر دورکیم دین گروه‌های اجتماعی را به وجود می‌آورد و اساساً امری گروهی و یا جمعی است. این همان چیزی است که به گفته دورکیم، آن را از سحر و جادو متمایز می‌سازد. از نظر او «دین عبارتست از یک نظام مشترک و الزام آور از اعتقادات و اعمال که به امور مقدس؛ یعنی آن چیزهایی که جدا، مجزا و محترم هستند، مربوط می‌شود؛ اعتقادات و اعمالی که همه آنها را که از این‌ها پیروی می‌کند، در یک اجتماع اخلاقی که کلیساخوانده می‌شود، گردهم می‌آورد» (گیدنز، ۱۳۸۴: ۵۰۴).

نزد ماکس وبر دین عبارتست از "نوع خاصی از رفتار در یک زندگی اجتماعی" که باید به مطالعه و بررسی شرایط و نیز آثار آن پرداخت (ویلیم، ۱۳۷۷: ۳۹). و آلپورت (۱۹۵۰) میان دو نوع نهادی شده و درونی شده دینی تمایز می‌گذارد تا ارتباط گرایش‌های مختلف را با این دو مقوله نشان دهد (سراج زاده ۱۳۸۴: ۶۱)؛ با آنکه

می‌شود، بستگی دارد؛ بلکه به جمعیت آماری، که در برگیرنده نوع دین یا فرقه و موقعیت اقتصادی اجتماعی جمعیت نمونه است، نیز وابسته است (سراج زاده، ۱۳۸۴: ۷۵).

در ایران شناخت گونه‌های دینداری در پژوهش‌هایی همانند گونه‌های دینداری جوانان؛ توسط نیک پی و دیگران با مطالعه پدیدارشناسانه انجام گرفته است. وی در این مطالعه به ۸ گونه از دینداری در میان جوانان دست یافته است؛ این گونه‌ها عبارتند از: ۱- ضد دینداری ۲- غیر دینداری ۳- دینداری عوام ۴- دینداری ابزاری ۵- دینداری ترکیبی نوین ۶- دینداری الهیاتی ۷- دینداری سکولار ۸- دینداری لائیک.

نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که دینداری جوانان به سمت دینداری سکولار گرایش پیدا کرده است (نیک پی و دیگران ۱۳۸۲). همچنین بررسی میزان و انواع دینداری در میان دانشجویان؛ توسط میرسندسی با روش پیمایش انجام گرفته، برای انواع دینداری دو سطح مرکزی و پیرامونی در نظر گرفته شده است که در لایه مرکزی دینداری مبتنی بر ابعاد اصلی دین «مناسک، باورها و تجربه‌های دین» و در لایه‌های پیرامونی انواع دینداری ایدئولوژیک/غیرایدئولوژیک، رسمی/غیررسمی، سنتی/پویا، باواسطه/بی‌واسطه را مطرح کرده است (میرسندسی: ۱۳۸۳). و پیشتر کسانی مانند شریعتی گونه‌های دینداری دنیاگرایانه، آخرت‌گرایانه و دینداری واقع‌گرایانه مبتنی بر تلفیق نگاه به دنیا و آخرت را بیان کردند (همان، ۸۸). و نیز شبستری با تأکید بر ابعاد دینداری، عمل و شعائر، ایده‌ها و عقاید و تجربه‌های دینی، را برای

واج^۱ (۱۹۵۱) برای نخستین بار این نکته را مطرح کرد که تجربه دینی ادیان دارای سه بعد است که عبارت است از، بعد مفهومی یا نظری، آیینی یا عملی و جامعه‌شناختی یا جمع، اما آثار گلاک و استارک توجه پژوهشگران را به سوی تعریف چند بعدی ازدین جلب کرد (همان، ۶۲). گلاک و استارک در کتاب ماهیت اجتماعات دینی اذعان کرده‌اند که با وجود تفاوت در میان ادیان مختلف، وجوه مشترکی را در میان آن‌ها یافت. این وجوه یا عرصه‌ها در حقیقت ابعاد دینداری را تشکیل می‌دهند و عبارتند از: ابعاد اعتقادی، مناسکی، پیامدی، عاطفی و فکری می‌باشد (کتابی و دیگران ۱۳۸۳: ۱۷۷).

لنسکی^۲ (۱۹۶۱) تفاوت میان اجتماع مذهبی و جمعیت سازمان‌یافته دینی را در جامعه معاصر بصورت تجربی شرح داد و میان دو نوع پایبندی به دین که اجتماعی و سازمانی است تمایز گذاشت. پایبندی اجتماعی بر تعامل گروه اولیه خانواده با دوستانی که در میراث فرهنگی و دینی مشترکی سهیم‌اند، مبتنی است، در حالی که پایبندی سازمانی به مشارکت فردی در فعالیت‌های دینی نهادینه شده یا سازمان‌یافته اشاره دارد (سراج زاده، ۱۳۸۴: ۶۰).

تعدد ابعاد دین همچنان موضوعی جدال‌برانگیز است و استدلال در این خصوص که چه‌الگویی را بهترین یا بدترین الگوی دینداری معرفی کنیم، کاری مشکل و شاید غیرممکن باشد. همانطور که برخی دانشمندان استدلال نموده‌اند، ممکن است در هر تحقیق متفاوت باشد. این امر نه تنها به نظریه‌ها و فرضیه‌هایی که آزمون

1- Watch

2- Lenski

کشف گونه‌های دینداری مدنظر داشته است (شبستری، ۱۳۷۶: ۱۱۸).

آنچه در این پژوهش مورد نظر است، تعریف دین نیست؛ بلکه ارائه انواع گونه‌های دینداری بر حسب جامعه مورد مطالعه است؛ گونه شناسی‌های متفاوتی از جانب صاحب‌نظران انجام شده است که با استفاده از آنها و سازگار کردن آن‌ها با ویژگی‌های جامعه مورد مطالعه، سعی شده تا گونه‌شناسی جدید و البته منطبق با ویژگی‌های جامعه آماری ارائه شود.

دین و سرمایه اجتماعی

در میان عناصری که در جامعه سرمایه اجتماعی را به وجود می‌آورند و یا حتی خود به عنوان سرمایه اجتماعی قلمداد می‌گردند، دین را نباید نادیده انگاشت. افراد متعددی مانند فوکویاما، گرلیلی^۱، وارنر^۲، روف و آمرمان از دین به عنوان عامل موجد سرمایه اجتماعی یاد نموده‌اند. همانگونه که در مباحث قبل اشاره گردید، مذهب یکی از عوامل سازنده کارکردهایی است که سرمایه اجتماعی می‌تواند آنها را داشته باشد و «افراد بر حسب دین و مذهبی که دارند ممکن است، منشأ مشارکت باشند، مانند حضور و فعالیت در امور مساجد، تکایا، کلیساها و اماکن مذهبی و زیارتی» (الوانی / نقوی؛ ۱۳۸۰: ۱۳). و حتی به گفته وبر «مذهب می‌تواند شبکه اعتمادی در بین افراد ایجاد کند که برای روابط تجاری و مبادله اقتصادی نیز ضروری باشد» (فوکویاما؛ ۱۳۷۹: ۱۵۳). توجه به نکات فوق چنین می‌نمایند که رابطه بین نهادهای اجتماعی دین و شبکه‌های ارتباطی افراد، توجه

جامعه‌شناسان زیادی را به خود جلب کرده است و پیام‌هایی که آن نهادها به افراد جامعه ارسال می‌دارند و نظام‌هایی که فراهم می‌کنند و شبکه‌های اجتماعی که ایجاد می‌نمایند، همگی می‌توانند به عنوان منشأ و مبنایی در جهت ایجاد سرمایه اجتماعی عمل کنند.

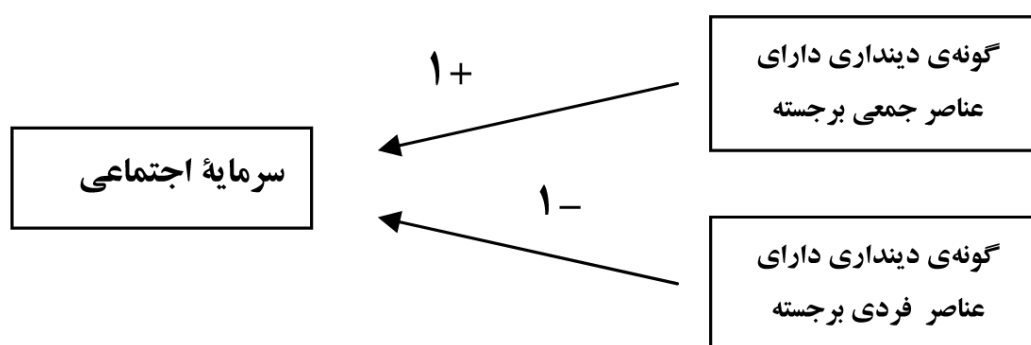
در این راستا آنچنان که مایزر^۳ بیان می‌دارد «دین می‌تواند به گونه‌ای محسوس به بهبود کیفیت روابط خانوادگی، کمک نماید و آن به عنوان عاملی در جهت ایجاد سرمایه اجتماعی، گام بردارد» (ملاحسنی؛ ۱۳۸۱: ۱۲). ایوانز نیز بر نقش فعالیت‌ها و مناسک دینی در بهبود کنش‌های متقابل افراد در پیوند و اعتماد آنها به یکدیگر تأکید می‌کند و معتقد است که رفتار دینی با سایر مؤمنان، دوستان و اعضای خانواده می‌تواند گامی در جهت ایجاد سرمایه اجتماعی تلقی شود (ایوانز و دیگران؛ ۱۳۸۰: ۱۶۵-۱۶۲). همچنین کاندلند^۴ هم از این امر اغماض نکرده که دین از طریق ایجاد شبکه‌های اجتماعی و خانوادگی، ارتباط با سایر هموعان، وظیفه‌شناسی، احترام نسبت به دیگران، صداقت و اعمال هنجارهای همبستگی می‌تواند مبنای سرمایه اجتماعی قلمداد گردد (کندلند، ۲۰۰۰: ۱۲۹-۱۳۱). از این روی حتی می‌توان اذعان کرد که قدرت اجتماعی دین، نسبت وسیعی با نقش دین در جامعه، عرصه‌های سیاسی و بسیج و تأسیس نهضت‌های اجتماعی و سیاسی دارد (عاملی، ۱۳۸۲: ۱۴۴). همچنین در خصوص دین اسلام نیز، پارسونز^۵ معتقد است: در اسلام زمینه بروز سرمایه اجتماعی به خاطر جهت‌گیری مثبت آن به سوی دنیا و نسبت به جامعه و سیاست و تأکید فراوان بر

3 - Myers
4 - Candland
5- Parsons

1-Grelly
2-Warner

۱- گونه‌هایی از دینداری که در جامعه مورد بررسی کشف گردند در صورتی که دارای عناصر جمعی برجسته باشند موجب تقویت سرمایه اجتماعی می‌شوند
 و ۲- اگر گونه‌های دینداری دارای عناصر برجسته فردی باشند، موجب تضعیف سرمایه اجتماعی خواهند گردید.

مسئولیت‌های اجتماعی مؤمنان به مراتب افزون‌تر و قدرتمندتر از ادیان دیگر است؛ چنانکه هالن کروتز، وسترنلند و جان ول نیز به این مطلب اشاره کرده‌اند (فصیحی، ۱۳۸۶: ۸۶). بنابراین با توجه به مباحثی که پیرامون گونه‌های دینداری ذکر گردید؛ این پژوهش با توجه به ماهیت اکتشافی آن آن به شیوه‌ای محدود فرض می‌کند که:

بررسی قرار گرفته و نکات اصلاحی آنها در پرسشنامه منظور شده است. روایی^۳ نیز که به بررسی قابلیت تکرار پذیری ابزار تحقیق می‌پردازد، در این تحقیق با استفاده از «آلفای کرونباخ» به دست آمده است. ضریب آلفای کرونباخ به دست آمده در مورد مجموعه معرف‌های متغیر بیانگر میزان روایی بالای تک تک متغیرهای سازنده ابزار تحقیق است.

بررسی تجربی

جامعه آماری پژوهش حاضر مردم شهرستان کاشان است که با روش پیمایش در سال ۱۳۸۸ مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفته‌اند. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران از میان افراد ۱۸ سال به بالا ۳۸۳ نفر تعیین گردید. برای انتخاب افراد نمونه از روش نمونه‌گیری سهمیه‌ای^۱ استفاده شده است. این شیوه نمونه‌گیری این زمینه را فراهم می‌آورد که پاسخگو از ناشناخته ماندن اطمینان بیشتری حاصل کند و با اعتماد بیشتری ذهنیات واقعی خود را به عنوان پاسخگو بروز دهد.

در این تحقیق از «اعتبارصوری^۲» استفاده شده و پرسشنامه توسط چند تن از استادان جامعه‌شناسی مورد

جدول شماره ۱- میزان آلفای کروناخ

نام متغیر	آلفای کروناخ	نام متغیر	آلفای کروناخ
اعتقادات دینی	۰/۹۱	گونه دینداری ترکیبی	۰/۴۹
گونه دینداری غیررسمی	۰/۸۷	گونه دینداری بی واسطه	۰/۶۸
گونه دینداری فقهی سیاسی	۰/۷۸	انسجام اجتماعی	۰/۷۱
گونه دینداری مناسک گرا	۰/۷۹	اعتماد اجتماعی	۰/۸۱
گونه دینداری تعهدی-تعلقی	۰/۷۴	مشارکت اجتماعی	۰/۶۷
گونه دینداری کثرت گرا	۰/۶۸	سرمایه اجتماعی	۰/۸۱

یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش در دو بخش تنظیم شده‌اند، ابتدا میزان هر یک از ابعاد سرمایه اجتماعی (اعتماد، انسجام، مشارکت) و کل سرمایه اجتماعی حاصل از آنها و گونه‌های دینداری در جامعه، توصیف شده و میانگین هر یک از گونه‌ها در جامعه مورد بررسی آورده شده است،

سپس رابطه هر یک از گونه‌ها با سرمایه اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است.

۱: یافته‌های توصیفی

۱-۱- سرمایه اجتماعی

۱-۱-۱- بعد انسجام سرمایه اجتماعی

بعد انسجام سرمایه اجتماعی با پنج گویه‌ای که در

جدول شماره (۲) مشاهده می‌گردد، سنجیده شده است.

جدول شماره ۲- توزیع فراوانی و درصد پاسخگویان به گویه‌های بعد انسجام سرمایه اجتماعی

میانگین	اصلاً		کم		متوسط		تاحدودی زیاد		زیاد		گویه‌های بعد انسجام سرمایه اجتماعی
	سپس	نی	سپس	نی	سپس	نی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۴/۰۲	۰/۵	۲	۲/۴	۹	۲۴/۷	۹۲	۳۹/۱	۱۴۶	۳۳/۲	۱۲۴	در مواقعی که هموعان من دچار مشکل می‌شوند کمک می‌کنم
۴/۳۰	۰/۵	۲	۲/۴	۹	۱۳/۴	۵۰	۳۴	۱۲۷	۴۹/۶	۱۸۵	در مواقع گرفتاری حاضر به کمک به هموع خود کمک می‌کنم
۳/۹۱	۲/۷	۱۰	۶/۲	۲۳	۲۳/۸	۸۸	۳۱/۶	۱۱۷	۳۵/۷	۱۳۲	حتی در شرایط جنگ در کنار دیگران باقی می‌مانم
۳/۸۴	۱/۶	۶	۹/۹	۳۷	۲۳/۴	۸۷	۳۲/۸	۱۲۲	۳۲/۳	۱۲۰	با آشنایان و خویشاوندانم زیاد معاشرت می‌کنم
۳/۸۸	۳	۱۱	۷/۹	۲۹	۲۰/۴	۷۵	۳۵/۷	۱۳۱	۳۳	۱۲۱	اگر دیگران در مورد من اشتباهی انجام دهند گذشت می‌کنم

از گویه نشان می‌دهد که افراد مورد بررسی دارای انسجام اجتماعی بالایی هستند.

بعد اعتماد سرمایه اجتماعی

بعد اعتماد سرمایه اجتماعی با گویه‌هایی که در جدول شماره (۳) مشاهده می‌گردد سنجیده شده است.

اطلاعات جدول شماره (۲) نشان می‌دهد که بالاترین میانگین متعلّ به گویه کمک به هموع در مواقع گرفتاری (۴/۳۰) است. گویه با آشنایان و خویشاوندانم زیاد معاشرت می‌کنم، دارای کمترین میزان میانگین (۳/۸۴) نسبت به سایر گویه‌های بعد انسجام اجتماعی است. میانگین هر یک

جدول شماره ۳ - توزیع فراوانی و درصد پاسخگویان به گویه‌های بعد اعتماد سرمایه اجتماعی

میانگین	اصلاً		کم		متوسط		تاحدودی زیاد		زیاد		گویه‌های بعد اعتماد سرمایه اجتماعی
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۳/۴۶	۱۸/۳	۶۸	۱/۱۱	۴۱	۱۶/۲	۶۰	۱۵/۴	۵۷	۳۹/۱	۱۴۵	به رئیس جمهور اعتماد دارم
۳/۳۶	۹/۸	۳۶	۱۴/۵	۵۳	۲۶/۵	۹۷	۲۸/۱	۱۰۳	۲۱	۷۷	دادگاه عادلانه قضاوت می‌کند
۳/۳۴	۷/۱	۲۶	۱۳/۹	۵۱	۳۳/۳	۱۲۲	۲۹/۲	۱۰۷	۱۶/۴	۶۰	مجلس قوانین منطقی و درستی را وضع می‌کند
۲/۸۴	۱۶/۵	۶۱	۲۰/۳	۷۵	۳۴/۱	۱۲۶	۲۰/۶	۷۶	۸/۴	۳۱	آنچه در رسانه مطرح می‌شود درست است
۳/۱۰	۸/۸	۳۲	۲۰	۷۳	۳۵/۱	۱۲۸	۲۵/۲	۹۲	۱۱	۴۰	تا چه حد به انجام وظایف درست توسط روحانیون اعتماد دارید
۲/۸۰	۹/۶	۳۵	۲۶/۴	۹۶	۳۴/۴	۱۵۸	۱۵/۹	۵۸	۴/۷	۱۷	تا چه حد به روزنامه‌ها و صحت اخبارشان معتقدید
۳/۳۰	۹/۵	۳۵	۱۳/۲	۴۹	۳۱/۶	۱۱۷	۲۹/۲	۱۰۸	۱۶/۵	۶۱	من اگر رای یکی از آشنایانم مشکل مالی پیش آید ضمانت مالی می‌کنم
۴/۳۸	-	-	۲/۴	۹	۷/۶	۲۸	۳۹/۷	۱۴۷	۵۰/۳	۱۸۶	من به قولی که می‌دهم عمل می‌کنم
۳/۲۶	۱۳/۲	۴۹	۱۷/۵	۶۵	۲۲/۹	۸۵	۲۲/۶	۸۵	۲۳/۷	۸۸	حاضرم در صورت نبود خانواده با آشنایانم سفر کنم

بعد مشارکت سرمایه اجتماعی

این بعد با دو گویه مطرح شده در جدول شماره (۴) سنجیده شده است.

اطلاعات جدول شماره (۳) نشان می‌دهد که بالاترین میانگین مربوط به گویه عمل به قولی است که فرد می‌دهد (۴/۳۸) و کمترین میانگین مربوط به گویه اعتماد به صحت اخبار روزنامه‌ها است (۲/۸۰) که نشان دهنده اعتماد متوسط به این اخبار در میان پاسخگویان است.

جدول شماره ۴- توزیع فراوانی و درصد پاسخگویان به گویه‌های بعد مشارکت سرمایه اجتماعی

میانگین	اصلاً		کم		متوسط		تاحدودی زیاد		زیاد		گویه های بعد مشارکت سرمایه اجتماعی
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۲/۱۶	۴۹/۹	۱۸۳	۱۷/۲	۶۳	۱۱/۷	۴۳	۹/۳	۳۴	۱۲	۴۴	عضو انجمن های داوطلبانه مثل اولیا و مربیان و خیرخواهانه و ... هستم
۱/۴۸	۷۸/۴	۲۸۶	۹	۳۳	۴/۱	۱۵	۳/۶	۱۳	۴/۹	۱۸	در شوراهای گوناگون نظیر شورای شهر و شورای محلی و ... عضو هستم

عضویت در شوراهای گوناگونی که در شهر آنهاست، دارند.

اطلاعات جدول شماره (۴) شماره می‌دهد که افراد عضویت بیشتری در انجمن‌های داوطلبانه نسبت به

جدول شماره ۵- توزیع پراکندگی سرمایه اجتماعی به تفکیک ابعاد (انسجام، مشارکت و اعتماد)

ابعاد و کل سرمایه اجتماعی	میانگین	انحراف استاندارد	چولگی	حداقل	حداکثر	چارک اول	چارک دوم	چارک سوم
انسجام اجتماعی	۳/۹۹	۰/۶۶	-۰/۶۱	۱/۸۰	۵	۳/۶۰	۴	۴/۶۰
اعتماد اجتماعی	۳/۳۲	۰/۷۶	-۰/۱۶	۱/۶۳	۵	۲/۷۵	۳/۳۷	۳/۸۷
مشارکت اجتماعی	۱/۸۱	۱/۰۹	۱/۳۸	۱	۵	۱	۱/۵۰	۲/۵۰
سرمایه اجتماعی	۳/۳۳	۰/۵۸	-۰/۰۱	۲	۴/۸۰	۲/۹۳	۳/۳۳	۳/۷۳

است و کمترین میانگین به بعد مشارکت اجتماعی (۱/۸۱) تعلق دارد که نشان دهنده ضعف پاسخگویان در این بعد

جدول شماره (۵) نشان می‌دهد که قوی‌ترین بعد سرمایه اجتماعی بعد انسجام اجتماعی با میانگین (۳/۹۹)

عنوان کیزر مایر $KMO = 0/85$ است. این آزمون کفایت اندازه و تناسب تعداد عامل‌ها را جهت انجام تحلیل عامل ارزیابی می‌کند. طبق این ملاک، عاملی انتخاب می‌شود که مقدار ویژه آن یک و بیشتر باشد. در این آزمون با استفاده از روش چرخش متعامد از نوع واریماکس از ۴۲ گویه مربوط به دینداری افراد هفت عامل استخراج گردید. مقدار کل واریانس تبیین شده توسط عامل‌ها (pct/of/var) برابر (۴۹/۶) درصد بوده است، به طوری که عامل اول (۱۳/۵) درصد، عامل دوم (۱۰/۴) درصد، عامل سوم (۶/۸) درصد، عامل چهارم (۶) درصد، عامل پنجم (۵) درصد، عامل ششم (۴/۱) درصد و عامل هفتم نیز (۴/۱) درصد از واریانس‌ها را تبیین می‌نماید.

است. پراکنندگی پاسخگویان در بعد مشارکت اجتماعی (۱/۰۹) نسبت به سایر ابعاد زیادتر است و در کل میزان سرمایه اجتماعی جامعه مورد مطالعه (۳/۳۳) است که با پراکنندگی نسبتاً کم، توزیع خوبی را در میان پاسخگویان دارا است این نتیجه‌گیری با توجه به میزان چولگی بیان شده در جدول (۰/۰۱-) بیانگر میزان بالایی از سرمایه اجتماعی در میان افراد جامعه مورد مطالعه است. با توجه به چارک سوم می‌توان بیان کرد که بیش از ۷۵ درصد از آزمودنی‌ها سرمایه اجتماعی کمتر از (۳/۷۳) را دارا هستند.

۱-۲- آزمون تحلیل عاملی گویه‌های دینداری

در این پژوهش جهت دسته‌بندی و کاهش شاخص گونه‌های دینداری از روش تحلیل عاملی بهره گرفته شده است. طبق نتایج به دست آمده، اولین آمار تحلیل عاملی به

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.	.852
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square 4177.380
	Df 861
	Sig. .000

جدول شماره ۶- توزیع فراوانی و درصد پاسخگویان به بعد اعتقادی و گونه‌های دینداری

میانگین	بی نظر		مخالف		تاحدودی مخالف		تاحدودی موافق		موافق		سؤالات
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۴/۹۶	۰/۵	۲	۰/۳	۱	۰/۳	۱	۰/۸	۳	۹۸/۲	۳۷۶	من به خدای یکتا اعتقاد کامل دارم
۴/۹۱	۰/۵	۲	۰/۸	۳	۰/۵	۲	۱۳	۳/۴	۹۴/۷	۳۶۰	قرآن کلام خداست و هر چه می گوید حقیقت محض است
۴/۹۲	۰/۵	۲	۰/۳	۱	۱	۴	۲/۹	۱۱	۹۵/۳	۳۶۵	به معاد و روز قیامت اعتقاد کامل دارم
۴/۸۹	۰/۵	۲	۰/۵	۲	۱	۴	۵/۲	۲۰	۹۲/۷	۳۵۴	من به بهشت و جهنم اعتقاد کامل دارم
۴/۹۲	۰/۳	۱	۰/۳	۱	۱	۴	۳/۷	۱۴	۹۴/۸	۳۶۱	من معتقدم پیامبران اولوالعزم مثل نوح، ابراهیم... محمد فرستادگان خدا برای هدایت بشر هستند.
۲/۶۰	۳/۸	۱۴	۵۹/۲	۲۲۱	۶/۱۶	۶۲	۵/۱۴	۵۴	۹/۵	۲۲	بسیاری از پاسخ‌هایی که دین به سؤالات ما می‌دهد منطقی نیست.
۲/۵۸	۱/۹	۷	۶۷/۷	۲۴۵	۷/۱۱	۴۴	۷/۷	۲۹	۹/۱۰	۴۱	دست دادن با نامحرم لطمه‌ای به دینداری انسان نمی‌زند.
۲/۶۰	۳/۵	۱۳	۶۳/۱	۲۳۶	۶/۱۳	۵۱	۶/۹	۳۶	۲/۱۰	۳۸	یک فرد می‌تواند مذهبی و دیندار باشد ولی بی حجاب باشد.
۲/۷۶	۱/۶	۶	۵۷/۳	۲۱۲	۲/۱۶	۶۰	۱۳	۴۸	۹/۱۱	۴۴	دینداری به قلب پاک است حتی اگر آدم نماز نخواند.
۲/۶۱	۳/۲	۱۲	۶۴/۷	۲۴۲	۹/۹	۳۷	۳/۱۲	۴۶	۹/۹	۳۷	می‌توان دیندار بود اما روزه نگرفت.
۲/۳۵	۲/۴	۹	۷۵/۵	۲۸۰	۹/۱۱	۴۴	۷/۵	۲۱	۶/۴	۱۷	احکام دین برایم اهمیت ندارد بنابراین این آنها را پیگیری نمی‌کنم.
۲/۵۳	۶/۸	۲۵	۶۰/۲	۲۲۲	۹/۱۱	۴۴	۱۶	۵۹	۱/۵	۱۹	می‌توان دین را با نیازهای روز سازگار کرد.
۲/۹۵	۲/۱	۸	۴۶/۸	۱۷۵	۶/۱۷	۶۶	۳/۲۰	۷۶	۱/۱۳	۴۹	اکثر تصمیمات زندگی من ربطی به عقیده دینی من ندارد.
۲/۹۴	۶/۲	۲۳	۴۱/۹	۱۵۶	۶/۱۹	۷۳	۹/۱۵	۵۹	۴/۱۶	۶۱	لزومی برای فتن به نماز جماعت نمی‌بینم.
۲/۹۰	۳	۱۱	۴۸/۹	۱۸۲	۸/۱۸	۷۰	۱۴	۵۲	۳/۱۵	۵۷	زیارت اماکن متبرکه ربطی به دینداری ندارد.
۲/۹۳	۴/۵	۱۷	۴۶/۳	۱۷۴	۵/۱۶	۶۲	۱۷	۶۴	۷/۱۵	۵۹	اشکالی ندارد دخترها و پسرها با هم دوست باشند.

۳/۳۸	۱/۳	۵	۳۴/۳	۱۳۰	۹/۱۲	۴۹	۲۸	۱۰۶	۵/۲۳	۸۹	در خیلی از مسائل دینی به تشخیص خود عمل می‌کنم.
۴/۳۳	۲/۴	۹	۶/۵	۲۴	۵/۴	۲۰	۲۷/۱	۱۰۰	۵۸/۵	۲۱۶	با حضور پررنگ دین در عرصه عمومی امکان پیشرفت وجود دارد.
۴/۰۸	۶/۴	۲۴	۸/۸	۳۳	۷/۵	۲۸	۲۴/۹	۹۳	۵۲/۳	۱۹۵	حضور دین در عرصه‌های فرهنگ، سیاست و... موجب تقویت جایگاهش می‌شود..
۴/۴۲	۲/۱	۸	۷	۲۶	۴/۳	۱۶	۱۹/۸	۷۴	۶۶/۸	۲۴۹	دین باید در تمام عرصه‌های اجتماعی سیاسی حضور داشته باشد.
۳/۹۳	۱۰/۵	۳۹	۱۰/۸	۴۰	۷/۵	۲۸	۱۷/۸	۶۶	۵۳/۴	۱۹۸	دیانت ما عین سیاست ما و سیاست ما عین دیانت ماست.
۴/۳۹	۲/۴	۹	۵/۶	۲۱	۴/۸	۱۸	۲۴/۹	۹۴	۶۲/۴	۲۳۶	در مورد احکام دین نظر مراجع تقلید برایم مهم است.
۳/۵۸	۴/۳	۱۶	۲۵/۹	۹۷	۱۴/۴	۵۴	۱۸/۲	۶۸	۳۷/۲	۱۳۹	اسلام تنها دین حق و سایر ادیان گمراهند.
۳/۸۷	۵/۵	۲۱	۸/۹	۳۴	۱۲/۶	۴۸	۳۹/۲	۱۴۹	۳۳/۷	۱۲۸	از احکام دین از طریق روحانیون آگاه می‌شوم.
۳/۱۷	۷/۲	۲۷	۳۵/۴	۱۳۲	۱۳/۴	۵۰	۲۰/۶	۷۷	۲۳/۳	۸۷	تنها مشکلات همدینانم مرا می‌رنجانند.
۴/۳۲	۵/۹	۲۲	۴	۱۵	۵/۳	۲۰	۲۲/۱	۸۳	۶۲/۸	۲۳۶	منابع دینی در دستیابی به معنویت نقش پررنگ تری نسبت به سایر منابع دارد.
۲/۵۱	۹/۵	۳۶	۵۷/۱	۲۱۶	۱۵/۱	۵۷	۹/۸	۳۷	۸/۵	۳۲	درهای بهشت تنها برای مسلمانان باز است و ادیان دیگر امکان ورود به آن را ندارند.
۳/۰۱	۲/۹	۱۱	۴۳/۲	۱۶۱	۱۸/۵	۶۹	۲۰/۴	۷۶	۱۵	۵۶	من بندرت نذر می‌کنم.
۳/۴۶	۲/۴	۹	۲۴/۶	۹۱	۲۱/۹	۸۱	۲۶/۵	۹۸	۲۴/۶	۹۱	من بندرت استخاره می‌کنم.
۳/۱۸	۲/۴	۹	۳۸	۱۴۱	۱۶/۷	۶۲	۲۵/۳	۹۴	۱۷/۵	۶۵	من بندرت در مراسم عزاداری شرکت می‌کنم.
۳/۹۸	۳/۸	۱۴	۱۵/۴	۵۷	۸/۴	۳۱	۲۴	۸۹	۴۸/۵	۱۸۰	من بندرت به نماز جمعه می‌روم.
۲/۷۳	۱/۶	۶	۶۲/۱	۲۲۸	۱۰/۶	۳۹	۱۲/۵	۴۶	۱۳/۱	۴۸	در مراسم تاسوعا و عاشورا بندرت شرکت می‌کنم.
۲/۷۶	۹/۹	۳۷	۳۷/۴	۱۴۰	۲۶/۲	۹۸	۱۹/۸	۷۴	۶/۷	۲۵	نظر افراد غیر روحانی در احکام دین برایم اهمیت بیشتری دارد.
۴/۴۴	۵/۹	۲۲	۵/۱	۱۹	۳	۱۱	۱۱/۳	۴۲	۷۴/۷	۲۷۷	در صورت اقامت در کشور اروپایی حجاب اسلامی را رعایت می‌کنم.
۴/۷۶	۱/۶	۶	۲/۱	۸	۱/۶	۶	۷/۵	۲۸	۸۷/۱	۳۲۵	در صورت اقامت در کشور اروپایی نماز و روزه را به جا می‌آورم.

۴/۷۶	۱/۳	۵	۰/۸	۳	۱/۱	۴	۱۳/۷	۵۱	۸۳	۳۰۸	نسبت به حفظ اماکن مذهبی مسلمانان نگرش مثبت دارم.
۴/۳۲	۲/۹	۱۱	۱/۶	۶	۵/۱	۱۹	۲۶/۹	۱۰۱	۶۳/۶	۲۳۹	در مقابل حفظ ارزش‌های اسلام و انجام آن احساس مسئولیت می‌کنم.
۴/۴۷	۳/۲	۱۲	۴	۱۵	۷/۸	۲۹	۲۷/۸	۱۰۴	۵۷/۲	۲۱۴	وقوع هر مصیبتی برای حفظ و دفاع از دین را تحمل می‌کنم.
۳/۹۸	۵/۴	۲۰	۱۱/۴	۴۲	۸/۱	۳۰	۳۰/۱	۱۱۱	۴۵	۱۶۶	هر کدام از ادیان راه نجات و رستگاری را به پیروان خود نشان می‌دهند.
۳/۲۴	۱۰/۱	۳۸	۱۳/۳	۵۰	۱۱/۱	۴۲	۲۸/۹	۱۰۹	۳۶/۶	۱۳۸	همه ادیان کتابی حق هستند و تنها راه رسیدن آنها به حقیقت متفاوت است.
۳/۶۹	۹/۹	۳۷	۲۸/۶	۱۰۷	۱۲/۳	۴۶	۲۵/۷	۹۶	۲۳/۵	۸۸	فرقه‌های شیعه و سنی از نظر حقانیت همانند هم هستند و در نهایت به خدا می‌رسد.
۴/۱۲	۳	۱۱	۸/۴	۳۱	۶/۵	۲۴	۳۷/۸	۱۳۹	۴۴/۳	۱۶۳	در مورد مسائل دینی نظر روشنفکران اعم از دینی و غیر دینی برایم اهمیت دارد.
۴/۲۲	۴/۲	۱۶	۲/۹	۱۱	۶/۱	۲۳	۳۹/۸	۱۵۰	۴۶/۹	۱۷۷	علوم جدید همانند پزشکی و مهندسی در تقویت باورهای دینی نقش مهمی دارد.
۴/۲۸	۲/۱	۸	۴/۴	۱۷	۶	۲۳	۳۶/۶	۱۴۸	۴۸/۸	۱۸۷	با دیدن یک اثر هنری مثل نقاشی یا یک فیلم نیز می‌توان به شناخت خدا رسید.
۴/۱۵	۱/۶	۶	۱۰/۱	۳۸	۱۱/۷	۴۴	۲۴/۷	۹۳	۵۱/۹	۱۹۵	می‌توان دیندار بود؛ اما به مسجد یا اماکن مذهبی نرفت.
۴/۰۱	۴/۳	۱۶	۱۳/۶	۵۱	۵/۱	۱۹	۳۰/۷	۱۱۵	۴۶/۴	۱۷۴	در مورد احکام دین به افراد مطلع ولو روحانی نباشد، رجوع می‌کنم.
۳/۶۹	۳/۷	۱۴	۱۴/۹	۵۶	۱۹/۷	۷۴	۳۲/۳	۱۲۱	۲۹/۳	۱۱۰	برای دیندار بودن لزومی به مراجعه به روحانیت ندارد..

همانطور که در جدول شماره (۶) مشاهده می‌شود، گویه‌های بعد اعتقادی دینداری با بالاترین میانگین صحت نتایج مربوط عدم کاهش اعتقادات دینی در بین مردم را که در تحقیقات پیشین بیان گردیده تأیید می‌کند. از آنجا که اعتقادات دینی در سطح بسیار بالایی در جامعه ایران قرار دارد و حتی در بررسی داده‌های پیمایشی سه دهه

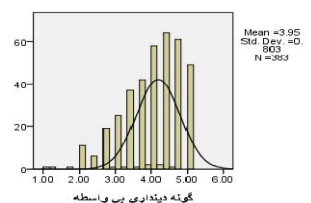
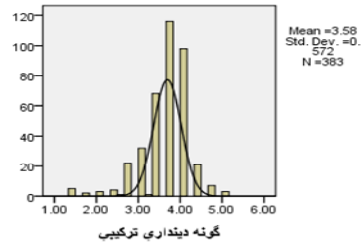
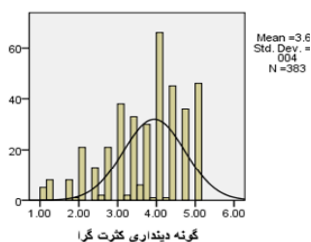
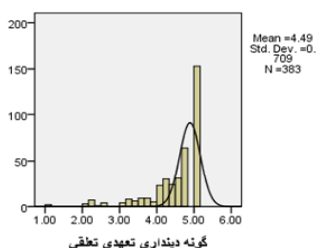
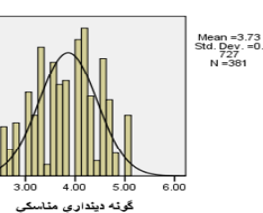
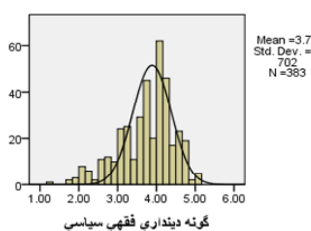
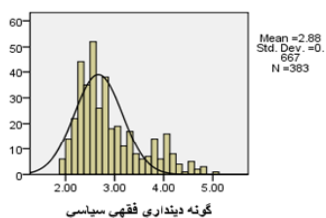
گذشته در برخی موارد نیز افزایش یافته‌اند (کازمی و فرجی، ۱۳۸۸: ۹۲) بعد اعتقادی دینداری در این پژوهش به عنوان بعد ثابت دینداری در نظر گرفته شده است. همچنین گویه‌های بعد مناسکی به منظور جلوگیری از اشتباه در تفسیر مقادیر این گونه در مقایسه با سایر گونه‌ها به علت نام انتسابی آن مجدداً ارزش‌گذاری شده است.

از این گونه در جدول شماره (۷) ذکر گردیده این اطلاعات در شناخت چگونگی توزیع گونه‌های متفاوت دینداری مؤثر خواهد بود.

بنابر این در توصیف‌ها و تحلیل‌های بعدی این گونه بیانگر میزان گرایش به انجام مناسک دینی خواهد بود. به منظور مقایسه پراکندگی گونه‌های متفاوت دینداری در جامعه مورد بررسی، شاخص‌های پراکندگی در هر یک

جدول شماره ۷- توزیع پراکندگی گونه‌های متفاوت دینداری در بین پاسخگویان

متغیر	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	حداقل	حداکثر	چارک اول	چارک دوم	چارک سوم
گونه دینداری غیر رسمی	۳۸۳	۲/۸۸	۰/۶۶	۱/۹۲	۵	۲/۴۱	۲/۶۶	۳/۲۵
گونه دینداری فقهی سیاسی	۳۸۳	۳/۷۳	۰/۷۰	۱/۲۰	۵	۳/۳۰	۳/۹۰	۴/۲۲
گونه دینداری مناسکی	۳۸۳	۳/۷۲	۰/۷۲	۲	۵	۳/۲	۳/۸	۴/۲۹
گونه دینداری تعهدی-تعلقی	۳۸۳	۴/۴۸	۰/۷۰	۱	۵	۴/۲۰	۴/۸۰	۵
گونه دینداری کثرت‌گرا	۳۸۳	۳/۶۳	۱	۱	۵	۳	۴	۴/۳۳
گونه دینداری ترکیبی	۳۸۳	۳/۵۷	۰/۵۷	۱/۳۳	۵	۳/۳۳	۳/۶۶	۴
گونه دینداری بی‌واسطه	۳۸۳	۳/۹۵	۰/۸۰	۱	۵	۳/۳۳	۴	۴/۶۶

مجموعه نمودارهای گونه‌های دینداری (۱)

بر اساس اطلاعات جدول شماره (۷) هفت گونه دینداری در شهر کاشان مورد شناسایی قرار گرفته است. توزیع هریک از گونه‌های دینداری نیز در نمودار شماره (۱) آورده شده است که عبارت‌اند از:

الف- دینداری غیر رسمی

این نوع از دینداری گونه‌ای از تقسیم‌بندی است که افراد دیندار در آن بر اساس این که آیا از مجامع و مراکز رسمی دینی تبعیت می‌کنند و این که آیا مهم‌ترین عناصر سازنده دینداری خویش را متأثر از الگوهای رسمی دینی اتخاذ می‌کنند یا خیر، شکل می‌گیرد. در این طیف افرادی جای می‌گیرند که به رغم داشتن اعتقادات مذهبی، هرچند ناقص، در مواردی مختلف به فرامین و دستورات مراجع رسمی دینی توجه نمی‌کنند و یا برای دستورات کسانی اهمیت قائل هستند و آن را ملاک عمل و باور دینی خویش قرار می‌دهند که مورد تأیید، اعتماد و وثوق مراجع رسمی دین نیستند و یا دست به اعمالی می‌زنند که مراجع رسمی دین آن را به رسمیت نمی‌شناسند (میرسندسی، ۱۳۸۳: ۱۷۹ و ۱۸۰). همانطور که تحلیل عامل فوق نشان می‌دهد، همه گویه‌ها بر روی یک گونه قرار دارند. میانگین این گونه از دینداری در جامعه مورد مطالعه برابر (۲/۸۸) است که در میان گونه‌های دیگر دینداری کمترین میزان میانگین را داراست؛ این واقعیت نشان دهنده گرایش اندک افراد به این گونه از دینداری در جامعه مورد بررسی است.

ب- دینداری فقهی - سیاسی

دینداری فقهی تأکید بر کتاب و سنت است و این دینداران می‌خواهند، زندگی خود را بر این پایه شکل دهند. شرکت در مراسم مذهبی، عمل به احکام اسلامی اهمیت بسیار دارد. گناه و ثواب در دین تعریف شده است و برای رسیدن به سعادت اخروی، باید یک شیوه زندگی توصیف شده را در پی گرفت و یک نظام الهی ثابت برایشان وجود دارد. مراسم جمعی دینی اهمیت دارد و یک معتقد باید در مراسم شرکت کند. دینداری فقهی به دو دسته سیاسی و غیر سیاسی تقسیم می‌شود در نوع اول دین باید در دولت نقش داشته باشد و در دیگری جدایی دین از سیاست مطرح است (محمدی، ۱۳۸۲: ۱۲۰). از آنجا که پیش فرض دستورات و احکام اسلامی انجام آنها در جامعه است در این پژوهش، به دینداری فقهی و تنها نوع سیاسی آن پرداخته شده است. میانگین این گونه از دینداری در جامعه مورد بررسی (۳/۷۳) است که نشان می‌دهد که افراد جامعه مورد بررسی به این گونه از دینداری پایبندی متوسط به بالایی دارند. همچنین چارک سوم نشان می‌دهد که ۷۵٪ درصد از افراد جامعه دارای میزان (۴/۲۲) از این گونه دینداری هستند.

ج- دینداری مناسکی

محور اصلی این گونه از دینداری انجام مناسک دینی است که جنبه فردی و جمعی دارد و میزانی که این افراد به این مناسک عمل می‌کنند، مورد ارزیابی قرار داده شده است. در این گونه دینداری، رفتارهایی که در دین واجب نیست و تنها به استحکام اجتماعات دینی کمک می‌کنند، ذکر گردیده است. این گونه از دینداری نیز با

نگرش مثبتی دارند و این نگرش در میان (۰/۷۵) درصد از افراد مورد بررسی به میزان (۴/۳۳) است.

و- دینداری ترکیبی

استفاده از منابع گوناگون معرفتی و انتخاب میان آنها از مشخصات این گونه از دینداری است. آنچه در این نوع دینداری نقش بارزی پیدا می‌کند، عقل و انتخاب است به این معنا که فرد از میان راه‌های گوناگون و منابع مختلف راه خاص و منبع خاصی را انتخاب می‌کند و از میان آنها بهترین را انتخاب می‌کند تا به دینداری مطلوب خود دست یابد. تحلیل عامل انجام گرفته نشان دهنده قرار گرفتن گویه بر این گونه از دینداری است. این گونه از دینداری با میانگین (۳/۵۷) بعد از گونه دینداری غیر رسمی دارای کمترین میانگین در میان سایر گونه‌های دینداری است.

ز- دینداری بی‌واسطه

منظور از این نوع دینداری میزان دخالت عامل واسط در دینداری افراد است. در این پژوهش هر عاملی که فرد از آن به عنوان واسط دینداری استفاده می‌کند، به عنوان واسطه شناخته می‌شود که اعم از افراد، مکان‌ها و... می‌باشد، چرا که چنین فرض می‌شود فرد خود را بدون این عوامل ناتوان از دسترسی به منع لایزال الهی می‌بیند. این گونه از دینداری با میانگین (۳/۹۵) در میان پاسخگویان نشان دهنده این است که افراد به واسطه‌های دینداری تأکید ندارند و خود را دیندار حتی در صورت عدم وجود واسطه‌ها می‌دانند؛ ۰/۷۵ درصد از افراد جامعه

میانگینی مشابه با دینداری فقهی سیاسی (۳/۷۲) و مشابهت در میزان چارک سوم (۴/۲۹) بیانگر رواج متوسط به بالای این گونه از دینداری در جامعه مورد بررسی دارد. به این معنا که (۰/۷۵) درصد افراد جامعه مورد بررسی نسبت به عمل به مناسک دینی جمعی و فردی اهتمام دارند.

د- دینداری تعهدی- تعلق

این نوع از دینداری با این تعریف که افراد نسبت به ارزشها و دستورات دینی علاقه و تعهد درونی دارند و در انجام آن بدون اجبار می‌کوشند، مشخص گردیده است. تحلیل عامل انجام گرفته نشان می‌دهد که تمام گویه‌های آن بر یک گونه قرار دارند. این گونه از دینداری بالاترین میانگین (۴/۴۸) در میان سایر گونه‌های دینداری نشان دهنده تعلق خاطر افراد به دستورات و ارزش‌های دینی است. همچنین (۰/۷۵) درصد از افراد جامعه مورد بررسی از حداکثر این گونه از دینداری بر خوردار می‌باشند؛ به نظر می‌رسد که افراد اگرچه در عمل به مناسک دینی یا نگرش به احکام و دستورات تساهل دارند؛ اما اکثر آنها نسبت به حفظ ارزش‌های دینی پایبندی کامل دارند.

ه- دینداری کثرت‌گرا

منظور از این نوع دینداری این است که افراد برای پیروان ادیان مختلف بهره‌ای از حقیقت می‌شناسند و برای پیروان آنها رستگاری قائلند. میانگین این گونه از دینداری در جامعه مورد بررسی (۳/۶۳) نشان می‌دهد که افراد نسبت به پذیرش حقانیت ادیان و فرقه‌های دیگر اسلام

مورد بررسی تا به میزان (۴/۶۶) از این گونه دینداری برخوردار هستند.

شناسایی گردد. از طریق همبستگی پیرسون به طور جزئی رابطه هر یک از گونه‌های دینداری با سرمایه اجتماعی سنجیده شده است. آزمون تحلیل رگرسیون نیز گونه‌هایی را که قادر به تبیین و پیش بینی تغییرات متغیر وابسته سرمایه اجتماعی هستند را معرفی خواهد کرد.

یافته های تحلیلی تحقیق

همانگونه که ذکر گردید؛ بسیاری از اندیشمندان و صاحب نظران (بوردیو، فوکویاما، پاتنام و ...) اذعان داشته‌اند که مذهب در ایجاد سرمایه اجتماعی نقش مؤثری دارد. هدف از بررسی تحلیلی این است که مؤثرترین گونه‌های دینداری در ایجاد سرمایه اجتماعی

رابطه گونه‌های دینداری و سرمایه اجتماعی

جدول شماره ۸- بررسی رابطه بین گونه‌های دینداری و سرمایه اجتماعی به تفکیک ابعاد (انسجام، اعتماد و مشارکت)

گونه های دینداری		سرمایه اجتماعی				
دینداری غیررسمی	دینداری فقهی سیاسی	دینداری مناسکی	دینداری تعهدی- تعلق	دینداری کثرت گرا	دینداری ترکیبی	دینداری بی واسطه
همبستگی پیرسون معناداری	۰/۰۸۵-	۰/۱۰۷	۰/۱۴۹"	۰/۱۲۸'	۰/۰۲۴	۰/۰۲۶-
	۰/۱۰۷	۰/۰۴۱	۰/۰۰۴	۰/۰۱۵	۰/۲۳۵	۰/۶۲۴
همبستگی پیرسون معناداری	۰/۴۰۴"	۰/۵۰۸"	۰/۲۲۸"	۰/۲۷۰"	-۰/۰۳۳	۰/۱۱۲'
	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۵۴۰	۰/۰۰۰
همبستگی پیرسون معناداری	۰/۰۸۰	۰/۰۶۵	-۰/۰۶۵	-۰/۰۳۴	-۰/۰۱۰	۰/۰۶۳
	۰/۱۲۹	۰/۲۲۰	۰/۲۲۱	۰/۵۴۲	۰/۸۵۳	۰/۸۱۲
همبستگی پیرسون معناداری	۰/۳۰۰"	۰/۳۹۹"	۰/۲۲۱"	۰/۲۲۱"	-۰/۰۲۶	۰/۱۱۲'
	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۶۲۹	۰/۰۰۰

*با احتمال خطای کمتر از ۵ درصد رابطه معنادار است.

**با احتمال خطای کمتر از ۱ درصد رابطه معنادار است.

۴- گونه دینداری ترکیبی با سرمایه اجتماعی و اعتماد اجتماعی رابطه ضعیف، مثبت و معناداری دارد؛ اگرچه این رابطه ضعیف است اما نشان می‌دهد که این گونه از دینداری تأثیر مثبتی بر سرمایه اجتماعی و اعتماد اجتماعی دارد.

۵- گونه دینداری بی واسطه با سرمایه اجتماعی و اعتماد اجتماعی رابطه منفی، ضعیف و معناداری دارد. این گونه از دینداری به دلیل تکیه بر فردیت باعث کاهش سرمایه اجتماعی و اعتماد اجتماعی شده است.

تحلیل رگرسیونی

به منظور بررسی میزان تأثیر و تعیین کنندگی هر یک از گونه‌های دینداری بر سرمایه اجتماعی از تحلیل رگرسیونی گام به گام استفاده شده است. از مجموع هفت گونه دینداری وارد شده در تحلیل، تنها سه گونه فقهی سیاسی، بی واسطه و مناسکی باقی ماند که هر سه گونه همانطور که در جدول شماره (۹) نشان داده شده است به میزان (۰/۱۸۹) درصد تغییرات متغیر وابسته را قادر است، تبیین و پیش بینی نماید. به طوری که دینداری فقهی سیاسی (۰/۳۶) اثر مثبت، دینداری بی واسطه (۰/۱۲) - اثر منفی و دینداری مناسکی (۰/۱۰) اثر مثبت بر سرمایه اجتماعی را تبیین می‌کند.

مهم ترین نکاتی که در جدول شماره (۸) می‌توان مشاهده کرد، عبارتند است:

۱- گونه دینداری غیررسمی با سرمایه اجتماعی و بعد اعتماد سرمایه اجتماعی رابطه منفی، متوسط و معناداری دارد؛ با توجه به این رابطه می‌توان اظهار نمود که رواج این گونه از دینداری در میان افراد جامعه باعث افول در میزان سرمایه اجتماعی نزد آنان خواهد شد.

۲- گونه دینداری فقهی سیاسی با سرمایه اجتماعی و بعد اعتماد سرمایه اجتماعی رابطه مثبت، متوسط و معناداری دارد. این گونه از دینداری در میان سایر گونه‌های دینداری بیشترین رابطه را با سرمایه اجتماعی دارد. با توجه به نوع رابطه، چنین استنباط می‌شود که افزایش رواج دینداری فقهی سیاسی پیامدهای مثبتی بر سرمایه اجتماعی بویژه بر اعتماد اجتماعی خواهد داشت.

۳- گونه‌های دینداری مناسکی و تعهدی- تعلق هر یک به تفکیک با سرمایه اجتماعی، بعد انسجام اجتماعی و بعد اعتماد اجتماعی رابطه مثبت، ضعیف و معناداری دارد؛ اگرچه رابطه موجود ضعیف است؛ اما نشان می‌دهد که گونه دینداری مناسکی به دلیل تأکید بر مناسک دینی و پیامدی که این مناسک در ارتباط افراد با یکدیگر دارد، موجب افزایش سرمایه اجتماعی، انسجام و اعتماد اجتماعی می‌شود.

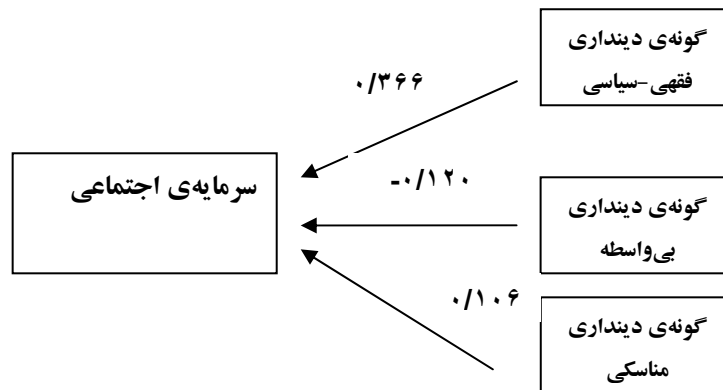
جدول شماره ۹- تحلیل رگرسیونی گونه‌های دینداری و سرمایه اجتماعی

خطای استاندارد تخمین زده شده	Adjusted R Square	ضریب تبیین R^2	همبستگی R
۰/۵۲۷	۰/۱۸۹	۰/۱۹۶	۰/۴۴۴

$$F=۰/۰۰۰$$

$$\text{sig}=۳ \quad \text{df}=۲۷/۵۹$$

Sig	t	standardized coefficients	Unstandardized coefficients		
		Beta	Std.Error	B	
۰/۰۰۰	۷/۲۹	۰/۳۶۶	۰/۰۴۲	۰/۳۰۹	دینداری فقهی سیاسی
۰/۰۱۸	-۲/۳۷	-۰/۱۲۰	۰/۰۳۷	-۰/۰۸۶	دینداری بی واسطه
۰/۰۴۱	۲/۰۵	۰/۱۰۶	۰/۰۴۲	۰/۰۸۶	دینداری مناسکی

نتیجه گیری

همانطور که در مقدمه مطرح شد، سؤال اصلی مقاله رابطه گونه‌های دینداری و سرمایه اجتماعی در جامعه مورد بررسی است. اهمیت سرمایه اجتماعی، لزوم توجه به عوامل مرتبط با آن را ضروری می‌سازد. با توجه به نظریه کسانی چون وبر، پارسونز و فوکویاما نقش مهم دین در ایجاد سرمایه اجتماعی مورد ارزیابی قرار گرفته است. برخی از نتایج تحقیق حاضر عبارتند از:

۱- چولگی منفی سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که افراد جامعه مورد بررسی دارای میزان بالایی از سرمایه اجتماعی هستند.

۲- گونه دینداری فقهی سیاسی با میانگین (۴/۲۲) در میان (۰/۷۵) درصد از افراد جامعه مورد مطالعه نشان دهنده رواج آن در میان افراد جامعه مورد بررسی است.

۳- دینداری فقهی سیاسی با گویه‌هایی نظیر حضور دین در عرصه عمومی، یکی بودن دیانت و سیاست، مراجعه به روحانیت در امور دینی و ... سنجیده شده است. این گونه از دینداری با تقویت عناصر سرمایه اجتماعی (اعتماد، انسجام و مشارکت) به دلیل تأکید خاص آن بر روی این عناصر، نقش بسزایی در تقویت این عناصر دارد. از آنجایی که فوکویاما نیز بر قوانین و نظام‌های قانونی، در راه‌های نهادی و بر دین، در راه‌های برون‌زاد ایجاد سرمایه اجتماعی تأکید داشته است، می‌توان به این نکته پی برد که، گونه دینداری فقهی سیاسی که بر نهادهای قانونی و حضور دین در سیاست تأکید دارد در ایجاد سرمایه اجتماعی بیشترین تأثیر را داشته است.

به اندازه گذشته مذهبی هستند. آنچه از منظر جامعه‌شناختی حائز اهمیت است آن است که دین مقوله‌ای با ابعاد متفاوت؛ اما مرتبط به یکدیگر است. رانده شدن دین از عرصه اجتماعی و نشو و نما یافتن آن در حیطه فردی مسأله‌ای مهم و نگران کننده است؛ چراکه آسیب‌های این کناره‌گیری، تحقق نیافتن اهداف اجتماعی مهمی است که تنها دین قادر به انجام آن است.

با توجه به پژوهش انجام گرفته، هرگونه از دینداری که رگه‌های بارزی از فردگرایی را در خود نهفته دارد، سبب کاهش سرمایه اجتماعی می‌گردد و تضعیف سرمایه اجتماعی نیز به معنای ضعف اعتماد بین افراد است، هرچند که به لحاظ فردی بشدت دیندار باشند؛ اما سرمایه اجتماعی است که نتیجه اعتماد به افراد را پیش بینی می‌کند. ضعف اعتماد به سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی و تضعیف انسجام اجتماعی در جامعه از بارزترین پیامدهای از بین رفت حضور اجتماعی دین خواهد بود.

گرچه به منظور بیان راهکارهایی برای تقویت گونه‌هایی از دینداری جمعی و تضعیف اشکال فردی آن در ارتباط با سرمایه اجتماعی، به دلیل ماهیت چندوجهی و مرتبط به هم مقوله دین و دینداری نیازمند پژوهشی مستقل است؛ اما با توجه به پژوهش حاضر می‌توان به محتوای برنامه‌های دینی رسانه‌ها در تقویت گونه‌های دینداری جمعی تأکید داشت؛ چرا که به علت ملئی بودن آن می‌تواند نقش مؤثری در ترویج و تبلیغ دینداری جمعی و دستیابی به معیارهای مشترک دینی و کاهش تفرقه در این معیارها در سطح ملئی داشته باشد. در سطح منطقه‌ای و محلی نیز از طریق پویا سازی مراکز دینی بویژه مساجد به منظور گردهمایی افراد می‌توان تقویت گونه‌های دینداری

دینداری غیر رسمی و دینداری بی‌واسطه به دلیل پر رنگ شدن فردگرایی در آنها رابطه منفی با سرمایه اجتماعی داشتند و دینداری تعهدی تعلق‌ی و دینداری مناسبی با داشتن عناصری از جمع‌گرایی رابطه ضعیف؛ اما مثبتی را با سرمایه اجتماعی داشتند. دینداری ترکیبی و کثرت‌گرا رابطه معناداری با سرمایه اجتماعی نداشتند. موقعیت مبتنی بر کثرت‌گرایی مستلزم وجود جامعه‌ای شهری با تقسیم کار فوق‌العاده تکامل یافته و ملازم با آن، تمایز زیاد در ساختار اجتماعی و رونق فراوان اقتصادی است. در این شرایط تغییرات اجتماعی سریع می‌شود؛ زیرا تأثیر مقاومتی که تعریف‌های سنتی در برابر تغییر به خرج می‌دهند، از بین می‌رود. کثرت‌گرایی هم شکاکیت و هم نوآوری را تشویق می‌کند، به همین سبب ذاتاً بر اندازنده واقعیت مسلم فرض شده وضع موجود سنتی است.

آنچه از نتایج آزمون تحلیل رگرسیونی به دست آمد نشان می‌دهد که از میان هفت گونه بررسی شده، تنها گونه‌های دینداری فقهی سیاسی (۰/۳۶)، بی‌واسطه (۰/۱۲) و مناسبی (۰/۱۰) قادر هستند، تغییراتی را که در میزان سرمایه اجتماعی اتفاق می‌افتد تبیین کنند. به طوری که دینداری بی‌واسطه تأثیر منفی بر میزان سرمایه اجتماعی دارد.

مسأله اصلی که این پژوهش درصدد تبیین آن بر آمد، نظریه سکولاریزاسیون و سکولازدایی برگر بود. به گمان برخی با مطرح کردن نظریه سکولاریزاسیون برگر دیگر نباید نگران پیامدهای دینداری در حوزه دین و دینداری بود؛ زیرا به فرض وقوع سکولاریزاسیون این امر در حیطه اجتماع در حال اتفاق افتادن است و در حیطه فردی افراد

- ۴- بیبی، ا. (۱۳۸۱) «روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی» ترجمه رضا فاضل، جلد دوم، تهران، سمت.
- ۵- توسلی، غ و موسوی، م (۱۳۸۴) «مفهوم سرمایه در نظریات کلاسیک و جدید» نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۶: ۱-۳۲.
- ۶- دواس، د (۱۳۷۶)؛ روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، ترجمه هوشنگ نایی؛ تهران؛ نی.
- ۷- سراج زاده، ح (۱۳۸۴)، چالش‌های دین و مدرنیته (مباحثی جامعه‌شناختی در دینداری و سکولار شدن)، تهران، طرح نو.
- ۸- شجاعی زند، ع (۱۳۸۰)، دین، جامعه و عرفی شدن، تهران، نشر مرکز.
- ۹- شجاعی زند، ع (۱۳۸۴) «مدلی برای سنجش دینداری» مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۶، شماره ۳۴: ۱-۶۶.
- ۱۰- عاملی، س (۱۳۸۲) «جهانی شدن و فضای مذهبی، جهانی شدن و دین فرصت‌ها و چالش‌ها» مجموعه مقالات چهارمین کنگره دین پژوهان؛ قم، نشر احیاگران: ۱۲۷-۱۶۲.
- ۱۱- علمی، ز؛ شارع پور، م؛ حسینی، ا (۱۳۸۴) «سرمایه اجتماعی و چگونگی تأثیر آن بر اقتصاد» مجله تحقیقات اقتصادی، شماره ۷۱: ۲۳۹-۲۹۶.
- ۱۲- فرجی، ر و کاظمی، ع (۱۳۸۸) «بررسی وضعیت دینداری در ایران: (با تأکید بر داده‌های پیمایش سه دهه گذشته)» فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره دوم، شماره ۷۹: ۲-۹۶.
- ۱۳- فصیحی، ا (۱۳۸۶) «دین و سرمایه اجتماعی» معرفت، شماره ۱۲۳: ۷۹-۱۰۰.

جمع‌گرایانه را تسهیل نمود. آنچه پیش از اقدام به موارد مذکور باید در نظر داشت موقعیت جامعه و گروه‌هایی است که برای آنها برنامه‌ریزی تدوین می‌شود. امید است در پژوهش‌های دیگر عوامل ایجادکننده گونه‌هایی از دینداری که در آن فردگرایی نقش بارزی دارد، شناخته شود. در این پژوهش مجالی برای شناخت این عوامل وجود نداشت. به نظر می‌رسد، انتساب گونه‌های فردگرایی دینداری تنها به مدرنیته و عوارض آن، ساده کردن موضوع باشد، حداقل لازم است، مکانیزم‌های این روند شناخته شود و مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرد. همچنین مطالعات طولی در زمینه گونه‌شناسی دینداری می‌تواند تغییر در میزان رواج هر یک از گونه‌ها را در سال‌های آتی به دست دهد تا با مطالعه و برنامه‌ریزی از آسیب‌هایی پیش‌گیری گردد که ممکن است، رشد یک گونه نامناسب به سبب عوامل اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و... در جامعه به جای گذارد.

منابع

- ۱- آزاد ارمکی، ت و زارع، م (۱۳۸۷) «دانشگاه، مدرنیته و دینداری» پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، ویژه‌نامه پژوهش‌های اجتماعی، ص: ۱۳۴-۱۵۹.
- ۲- الوانی، سید مهدی و میر علی نقوی (۱۳۸۰) «سرمایه اجتماعی: مفاهیم و نظریه‌ها» فصلنامه مدیریت، شماره ۳۴ و ۳۳.
- ۳- ایوانز و دیگران، دیوید (۱۳۸۰) «بررسی مجدد رابطه دین و جرم» مترجم علی سلیمی، نشریه حوزه و دانشگاه، شماره ۲۳.

- ۲۳- وحید، ف؛ کلانتری، ا و دیگران (۱۳۸۳) «رابطه سرمایه اجتماعی با هویت دینی دانشجویان» مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان، شماره ۱۷: ۵۹-۹۲.
- ۲۴- محمدی، ف (۱۳۸۲)، شناخت انواع دینداری‌های جوانان و عوامل مؤثر بر آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی.
- ۲۵- میرسندسی، م (۱۳۸۳)، سنجش میزان و انواع دینداری در میان دانشجویان، پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی؛ دانشگاه تربیت مدرس.

26- Canland, Christophen, "ReLigion and community development in southern Asia", Kluwer Academic Pudlishers (2000), Vol 33, PP (355-374)

27- Furbey, R., Dinham, A., Fernell, R., Finneron, D., Wilkinson, G. with Howarth, C., Hussain, D., Palmer, Sh. (2006) Faith As Social Capital Connecting or Dividing? Britain: The Policy Press

28- Willia J, Ph. , Fortuny Loret de Mola, P. (2007.) Religion and Social Capital among Mexican Immigrants in Southwest Florida, England. Palgrave Macmillan Journals, 5, 233-253.

29- Woolcock, M. (2001). The Place of Social Capital in Understanding Social and economic Out Comes, Isuma: Canadian, Journal of Policy Research, 2:1: PP 1-17.

30- Williams, D. (2006). on and off 'net: Scales for Social Capital in an online era. Journal of Computer Mediated Communication, 11(2), article 11.

31- The World Bank (1999). What is Social Capital? Poverty Net.-

[http://www.worldbank.org":\poverty\scapital\whatsc.htm](http://www.worldbank.org)

۱۴- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹)، پایان نظم، مترجم غلامعباس توسلی، تهران، چاپ اطلس.

۱۵- کتابی، م؛ گنجی، م؛ احمدی، ی و معصومی، ر (۱۳۸۳) «دین، سرمایه اجتماعی و توسعه اجتماعی و فرهنگی» مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان؛ شماره ۲: ۱۶۹-۱۹۲.

۱۶- گیدنز، آ (۱۳۸۴)، جامعه‌شناسی، ترجمه محسن صبوری، تهران، نشر نی.

۱۷- مجتهد شبستری، م (۱۳۷۶)، ایمان و آزادی، تهران، طرح نو.

۱۸- ملاحسنی، حسین (۱۳۸۱)، بررسی رابطه میزان سرمایه اجتماعی و نوع دینداری در بین دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان در استان گلستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی.

۱۹- موحد، م؛ عنایت، ح و پورنعمت، آ (۱۳۸۷)، «بررسی رابطه میان سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی زنان» پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی «ویژه نامه پژوهش‌های اجتماعی» ص: ۱۶۱-۱۹۰.

۲۰- ممتاز، ف (۱۳۸۳)، «معرفی مفهوم طبقه از دیدگاه بوردیو، پژوهشنامه علوم انسانی» شماره ۴۱-۴۲: ۱۴۱-۱۶۰.

۲۱- نایی، ه و آزادارمکی، ت (۱۳۸۷) «سکولاریسم و رابطه آن با تحصیلات عالی» مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره هفتم، شماره ۳: ۷۶-۹۳.

۲۲- ویلم، ژ (۱۳۷۷)، جامعه‌شناسی ادیان، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران، مؤسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان.